

Укубаева Л.

1937-ЖЫЛДАГЫ РЕПРЕССИЯ КУРМАНДЫКТАРЫН ИЗИЛДӨӨГӨ
Р. АЙТМАТОВАНЫН КОШКОН САЛЫМЫ

Укубаева Л.

ВКЛАД Р. АЙТМАТОВОЙ В РАССЛЕДОВАНИИ ЖЕРТВ РЕПРЕССИЙ В 1937 ГОДУ

L. Ukubaeva

ROZETTA AITMATOVA'S CONTRIBUTION TO THE INVESTIGATION OF
REPRESSION VICTIMS IN 1937

УДК: 37.014.94.5

Чыгаан педагог, физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент Розетта Айтматова өзүнүн педагогдук ишмердүүлүгүнө катар эле 1991-жылдан бери Кыргызстанда 1937-жылы репрессияга акыйкатсыз дуушар болгон атасы Төрөкул Айтматов жана башкалар боюнча өзүнүн тынымсыз иликтөөлөрүн жүргүзүп келет. Анын алгачкы жемиси катары 2007-жылы Р.Айтматова "Тарыхтын актай барактары" аталышындагы китебин жарыялады. Азыркы күндө да бул проблеманын үстүндө тынбай иш жүргүзүп келүүдө. Макалада Р. Айтматованын ушул багыттагы жасаган эмгектери тууралуу сөз болот.

Негизги сөздөр: Төрөкул Айтматов, репрессия, КарЛag, АЛЖИР.

Видный педагог, кандидат физико-математических наук, доцент Розетта Айтматова наряду с преподавательской деятельностью начиная с 1991 года занимается исследовательской работой по вопросам жертв политических репрессий в Кыргызстане в 1937 г., в том числе и Торокула Айтматова. Она написала книгу "Белые страницы истории" посвященную безвинным жертвам погребенным в Чон-Ташском захоронении. В статье говорится о деятельности Р.Т. Айтматовой в этой сфере.

Ключевые слова: Торокул Айтматов, репрессия, КарЛag, АЛЖИР.

Outstanding educator, candidate of physics-mathematics science, associate professor Rozetta Aitmatova investigates alongside with her pedagogical activities the history of her father Torokul Aitmatov and other unfairly repressed victims since 1991. The first fruitful result of this research was a book entitled "Empty Pages of History" written by R. Aitmatova in 2007. She is still working on the exploration of this research. This paper deals with Rozetta Aitmatova's works in this field.

Key words: Torokul Aitmatov, repression, KarLag, ALGIR

Чыгаан педагог, физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент Розетта Төрөкуловна Айтматова кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунда узак жылдар жаш муундарга таалим-тарбия берип, канчалаган кыргыз кыз-келиндердин кесиптик даярдыктарын жетиштирип, такшалтып, коомдун, кыргыз элинин, Кыргыз мамлекетинин керегине жараган азаматтар кылып чыгарды. Кыздарга алпейим энедей камкордук көрүп, өзүнүн үлгүлүү жүрүш-турушу менен аларды тазалыкка, чынчылдыкка, эң башкысы Адам болууга талыкпай изденип, тарбиялады. Бүгүнкү күндө эжеден билим

алган кыз-келиндер кыргыз элинин сыймыктуу кыздарынан болушту. Албетте, Роза эженин педагогдук ишмердүүлүгү өзүнчө чоң сөзгө татыктуу. Бирок да мен Роза эженин «талантынын» башка сырына, башка кырына окурмандын көңүлүн бургум келет. Бул анын репрессия курмандыктары боюнча тынчы жок изденүүсү, бел чечпей «ийне менен кудук казгандай» өзүнчө иликтеп, түйшүк тартып, түйшөлүп келүүсү. Мындай максат, тилек Роза эжеде качантан пайда болгонун кудай акы так билалбайм. Бирок бир нерсени боолголойм. Менимче, эже эс тартып, аң-сезимдүү жашоону баштаган мезгилден бул улуу максат эжеде кошо жашап келгендей. Аялуу буюмун бүлдүрүп, болбосо жоготуп алып жылас кылбайын дегендей, эже өмүр бою атасынын тагдырын аздектеп, багып-көрүп келип, анын чыгар саатын күтүп келгендей. Ошол күн, эженин ички бугун чыгарып, атасы тууралуу айтар сөздү айтууга мүмкүнчүлүк түзгөн күн, Чоң-Таштагы 1937-жылдагы репрессиянын курмандыктарынын массалык көмүлүүсүнүн ачылыш күнү болду!

1991-жылдын август айында Бишкекке жакын жердеги Чоң-Таш айылында каргашалуу репрессиянын жазыксыз курмандыктарынын 137синин сөөгү табылып, «Ата-Бейитке» кайрадан Кыргыз эли, Кыргыз мамлекети тарабынан ардакталып, эскерилип коюлду. 137 адамдын аты-жөнү такталды. «Алардын ичинде кыргыздар менен бирге эле орустар, немецтер, уйгурлар менен кореецтер да болгону такталды» деп эскерген экен ошол казууга адис катары атайын чакырылып катышкан КМУнун археологу М.И.Москалев¹. «Кийин такталган маалыматтар боюнча 137 мекендешибиз 19 улуттун өкүлдөрүнөн болушкан»².

Ошол 1991-жылдын 30-августундагы Чоң-Таштагы аза күтүү митингге Төрөкул Айтматовдун бир кезде чыркырап, тирүүлөй жетим калган балдары Чыңгыз, Илгиз, Розетталар да бар эле. Бир кездеги ата жытына зар болуп, атасынын кайсы жерде коюлганын билбей, зар ыйлап, көкүрөктөрү зилдеп келген Айтматовдордун үй-бүлөсүнүн атынан залкар талант Чыңгыз Төрөкулович Айтматов сөз

¹ Байдилдеев Ж. Кыргызстандагы сайсий куугунтуктоолор (1937-1938). – Б.: 2013. – 191-б.

² Ошол эле бетте.

сүйлөп, төмөндөгүлөрдү эли-журтунун, мекендештеринин эсине салат.

«Бүгүнкү күндө кээ бирөөлөр биз менен кошо мурда көрбөгөн ошол кайгыга ортоктош болуп жатса, айрымдары болуп жаткан окуянын маанисин эч кандай түшүнө албай, абдаарыган абалда турган чыгар. Анткени бүгүнкү мезгилде арабызда Сталинге ачыктан ачык сыйынган, өз ээсин сагынган кулдай аны аябай сагынгандар да бар. Эгерде ушундай болсо, анда өздөрү сүйгөн жолбашчысынын жүзү каралыгын, сталинизмдин кылмыштарынын дагы бир фактысын өз көздөрү менен көрүшсүн. Алар эч кандай күнөөсү жок, бейкүнөө атылган адамдардын сөөктөрү жөнөтүлгөн мынабу тизилген машиналарды карап турушсун»³.

Тарых барактарындагы ушул күн Кыргызстандыктардын эсинде түбөлүк калгандай болду. Адилетсиздиктин, айбанчылыктын, караниет-жексурлуктун бет пардасы такыр ачылып, экинчи адамзат жашоосунда кайталанбастан сезилген. Анан да бул апаат жылдардын азабын кийинки муундарга жеткирүү ар бир атуулдун ыйык парзы катарында түшүнүлгөн. Бирок аттин, кийинки жашообуз андай боло бербеди. Башканы мындай койгондо да бардыгына түздөн-түз күбө болгон ошол эле Чоң-Таш айылынын тургундары, мектеп окуучулары Ата-Бейиттин маанисине түшүнүп, мамиле жасашпады. Ата-Бейитке куран окуп, аталардын көрүстөнүнө гүл коюуга барган бир жолку сапарында Роза эже мектеп окуучуларынын ошол ыйык бейитте жасап жатышкан ыплас жосун-жоруктарын көрүп: «Эмне үчүн мектепте мугалимдер, үйдө ата-энелер балдарына бул тарыхый жер жөнүндө маалымат беришкен эмес. Ушул турган Чоң-Таштын балдары билбеген соң Ата-Бейитти Кыргызстандын башка жактарындагы улан, кыздар кайдан билсин? «Ата-Бейит» жаштарды мекенчилдик сезимге тарбиялоодо, өткөн тарыхтан сабак алууда ачуу чындыкты, катаал каталыкты моюнга алып турган кашкайган чындык экенин ким тана алат?»⁴ – деп эженин жан дүйнөсүнө ушинтип бүлүк түшөт...

Тарых барактарындагы ушул окуя, ушул күн физик эженин колуна калем карматты. Кыргыздын «чыгаан атуулдары ак жеринен атылып, көмүлгөн Аталар бейитине карата коомчулуктун кайдыгер мамилесине» коомчулуктун көңүлүн бурдуруу максатын көздөп, аталар жөнүндөгү эскерүү-китебин жазып, Төрөкул атасына эле эмес, бүтүндөй репрессияланган аталарга өлбөс-өчпөс эстелик тургузду.

Билген жанга ушунун өзү да Роза Айтматова эженин Ата-Мекенине, репрессия курмандыктарына жасаган атуулдук опол тоодой кызматы эле. Бирок Роза эже ушуну менен эле чектелип, жаны жай алып калганы жок. Ал дагы да белсенип изденип, репрессиянын курмандыктары боюнча иштерин

улантып келет. Сөзүм кургак болбосун үчүн анын бир мисалына кайрылайын.

СССР деген чоң өлкөдө 1940-жылдардын аягы 1950-жылдардын башында репрессиянын жаңы толкуну жүргөнү тарыхта маалым. Кыргызстанга да анын эпкинни тийбей койбогон. Бул жылдардагы саясий массалык репрессиянын толкуну биринчи кезекте интеллигенцияга, маданият ишмерлерине тийген. Репрессиялангандарды Казакстанда Карагандыдагы лагерлерге куугунтуктап олтургузушкан. Бул жерде адам чыдагыс жашоодо болгондор тууралуу Роза эже өзүнүн бир жакшы таанышынан уккан, төбө чачты тик тургузган окуяны айтып жүрөт. Ал мындайча экен. Согуш аяктап, аскерлер үйлөрүнө кайтып келгенде бир жаш кыз солдаттан келген жигит менен сүйлөшүп, баш кошот. Көп өтпөй НКВДдан чакыруу келип, күйөөсүн кармап кетишет, көрсө ал жигит согуш мезгилинде немистерге колго түшүп, андан эптеп качып чыгып кеткен экен. Болгон күнөөсү ушул.

Күйөөсүн Карагандынын лагерине алып кетип камаганда, аял да кошо кетет. Ал жерге барса өзүнө окшогон аялдар көп болуп чыгат. Карагандынын суугун айтпа, «түкүрүк жерге түшпөйт» дейт. Баракта жашаган аялдар жакын жерде суу жок болгондон кийин алыска чакаларын алып кол кармашып алып барып алып келишчү экен. Бирөө жарым өзү эле барса шамал учуруп, «сөөгүн сөпөт, устуканын упат» кылат дейт тим эле. А мындай өлүктөрдүн канчасы болгонун эч ким билбейт...

Роза эже, ушул окуяларды айтып берип, сөөгү сыздайт. Ал мезгилде, андан кийинки убактарда да кеңири коомчулукка булар тууралуу ачык айтылбай, жашырып-жабылып ал атуулдардын иштери, элге кылган кызматтары толук айтылбай, ачылбай келгенин трагедия деп эсептейт эже.

2010-жылдын 31-майында Казакстандын элдеринин ассамблеясынын чакыруусу менен Роза Төрөкуловна «Тарыхтан таалим, өткөнгө таазим» («Память во имя будущего») деген аталыштагы долбоордун алкагында Казакстанга барат. Чакырылган меймандар Спасск деген айылда, ар кайсы улуттун өкүлдөрүнүн сөөктөрү коюлган жерде, орнотулган эстеликтин ачылышына катышышат. «Ошол жакта саясий репрессияга туш болгондорго арналган эстеликтин ачылышын билип, ал боюнча кабарым болгондуктан мен Ата-Бейиттен бир ууч топурак алып алганмын, мен аны эстеликтин алдына септим. Алардын арасында биздин кыргызстандык жердешибиз Т. Байжиев, Т. Саманчин ж.б. да болушу мүмкүн деп ойлодум. Алар бул дүйнө менен коштошуп жатышканда алардын эч кимисинин жакындары болбогонун, алардын сөөгүнүн ак кепиндеп коюлуп, аларды жоктоп кошоктор айтылбаганын эстеп, зээним кейиди, канчалык өзүмдү кармабайын, көзүмдүн жашы көл болуп төгүлдү. Алардын жакындары балким бул жерден издеп да келишпес, келсе да мүрзөлөрүн табуулары кыйын. Ушуларды ойлоп, жүрөгүм ооруду, оюмда Карагандыда

³ Жогоруда аталган китеп, - 193-б.

⁴ Айтматова Р. Тарыхтын актай барактары. – Б.: 2007. – 7-б.

белгисиз курман болгондордун ар бирине кайрылып, ыймандарын тиледим. Алардын өлбөс-өчпөс эмгектерин дайыма эстээрибизди, алар менен сыймыктанарыбызды айттым ичимден. Аларга Кыргызстандагы Ата-Бейиттеги улуу агалары менен бирге жатабыз деп сезгиле деп кайрылдым».

Кайсы мезгилдердеги репрессиянын курмандыктары болбосун эженин жүрөгүнүн канаганы канаган. Ошол Казакстандагы жыйынга барганда Карлагдын «АЛЖИР» деген лагерине алып барышыптыр. АЛЖИР - «Акмолинский лагерь жен изменников родины» деп чечмеленет экен, кыргызча айтканда эл чыккынчыларынын аялдарынын лагери. Бул маселеде да аялдарга карата айрыкча закон чыгарылып, чынында эч күнөөсү жок аялдар балдары менен кошо камалган экен. Азыр ал жерде мемориал курулган, анын эскерүү стенасында 20000 аялдын аты жазылган... Муну көрүп Роза эжени да ой басат. Репрессиянын кыргызстандык курмандыктарынын (Чон таштагы 137 кишиден башкасынын), көмүлгөн жерлери белгисиз болгондуктан Талас өрөнүнөн чыккан, көмүлгөн жери белгисиз болгон бейкүнөө курмандыктарына мемориал куруп, алардын аттарын эскерүү дубалына жазып койсок арбактар астындагы бир карыздын кутулат белек... Ошон үчүн Роза эже аларга эстелик тургузуу демилгесин көтөргүсү келет.

Бирок эженин бул изги ою, тилеги репрессиялангандардын такталган тизмесин УККдан алууга мүмкүн эместигин укканда талкаланат. Ошентсе да эже күнү бүгүн ушул тилек менен ой багып, акылын камчыланып, караңгыдан шоола табуунун аракетинде жашап келет.

Кумдан алтын издегендей репрессия курмандыктары тууралуу тапкан материалдарын чогултуп, уккан кабарларынын артынан түшүп тактап, толуктаган Роза Төрөкуловнанын көздөгөн максаты бирөө гана. Ал тарыхтын бир мезгилинде өз Ата-Мекенине, эли-жерине ак кызматын арнашкан аталардын күлгүндөй жаш курактарында акыйкатсыз атылгандыгын кийинки урпактар унутуп калышпаса экен дейт.

Канткен менен да тарых бардык нерсени өз ордуна коёру чындык. Мамлекетибиз эгемендүүлүккө жеткен мезгилден тарта ар бир маселеге маани берилип, күн санап тарыхый чындык калыбына келип жатканда аталардын Кыргыз мамлекетин түптөөдөгү, анын өркүндөп өсүшүндөгү жасаган опол тоодой эмгектерин эскерип туруу адамзаттын ыйык парзы. Бөтөнчө жаш муундардын атуулдук сезимдерин өркүндөтүп, аларды Адамдыкка тарбиялоодо Роза эже сыяктуу мекенчил азаматтардын жасап жаткан адамгерчиликтүү, гумандуу, атуулдук иштеринин куну баа жеткиз экенин моюнга алышыбыз керек.

Айтмакчы «Тарыхтан таалим, өткөнгө таазим» долбоорунун алкагында өткөрүлгөн иш-чарада Казакстан элдеринин ассамблеясы Роза Айтматованын ассамблея менен кызматташтыгын жогору баалап, Казакстандын президенти Н.А.Назарбаевдин колу коюлган «Казакстан элдеринин ассамблеясынын» медалы менен сыйлашат. Албетте, бул сыйлык эженин «Тарыхтын актай барактары» аттуу китеби үчүн жана андан кийинки репрессия курмандыктары боюнча эженин жүргүзгөн өзүнчө тынбаган изилдөөчүлүк эмгеги үчүн көрсөтүлгөн чоң сыйурмат.

«Али да бул багытта жасай турган иштерим чачтан көп» – деп калат эже. Ысык-көлдүк Мамбетова деген аял репрессияланган Ысык-көлдүк адамдарга эстелик тургузуп, фамилияларын стенага жазып койду. Азыр алардын урпактары ошол стенага келип аталарын эскерип, куран окуп кете алышат да. Мамбетова 89 жашта экен. Мен болсо болгону 80 жашка гана келдим, буюрса тилек-максаттарымды ишке ашырам» деп кубаттуу, тегерегинде бизге да дем-күч берчү нурлуу күлкүсүн чачат эже. Ылайым жакшы тилектериңиз ишке ашсын!

Адабияттар:

1. Айтматова Р.Т- Тарыхтын актай барактары”- 2011г.
2. Байдилдеев Ж “Кыргызстандагы саясий куугунтуктоолор” (1937-1938)-Б. 2013.
3. Ю.Абдрахманов “Дневники. Письма Сталину, Фрунзе, “Кыргызстан”, 1991.

Рецензент: д.филол.н., доцент Сагынбаева Б.